

18. Semiotyka i struktura tekstu. -- Wrocław - Warszawa - Kraków
- Gdańsk: WPAN, 1973.

Тетяна ВІЛЬЧИНСЬКА (Тернопіль)

Лексичні особливості гаївок у записах В.Гнатюка

Один із найцікавіших і найліричніших жанрів народно-поетичної творчості є пісні, а одним із найвідоміших оцінювачів української народної пісні — Володимир Михайлович Гнатюк.

Любов до пісні він виніс із батьківського дому. Вже у вісімнадцять років майбутній етнограф мав рукописну фольклорну збірку, що складалася з п'ятисот пісень. А скільки їх було зібрано протягом усього життя! В.Гнатюк глибоко усвідомлював, що "деякі пісні забуваються, виходять із народного репертуару і пропадають раз на все для науки", тому своїм основним завданням вважав зібрати якомога більше зразків української народно-поетичної творчості. При цьому він не тільки тонко розумів і добре знав народну поезію в її найпотаємніших нюансах, а й сам був носієм фольклору і знаходив у ньому душевну розраду в найтяжчі хвилини свого життя.

Пісенні записи В.М.Гнатюка вражають своєю жанрово-тематичною різноманітністю. Серед них і весільно-обрядові, і соціально-побутові, і історичні пісні, тут і балади, і коломийки, і співанки-хроніки. Проте чи не найважливіше місце в його зібраннях посідала календарно-обрядова поезія, усі жанри якої зі швидкою зміною суспільного укладу тогочасного життя та зв'язаним із цим послабленням функціонального значення її відходили у минуле.

У наш час, коли ми повертаємось, нарешті, до народознавства, яке споконвіку спиралося на багатющу духовну культуру народу, знову зростає дослідницький інтерес до календарно-обрядової поезії — колядок, щедрівок, веснянок, гаївок і т.ін. Тому об'єктом наших наукових зацікавлень стали гаївки, а зокрема — їх лексичні особливості на матеріалі записів В.Гнатюка. Зауважимо також, що перу В.Гнатюка належить і стаття про гаївки, яка наряду з іншими розвідками з'явилася в результаті аналізу підготовлених до публікації матеріалів жанрових збірників.

Гаївки — це окремий вид обрядових пісень, малочисельний щодо кількості, але визначний своїм складом, змістом і мелодіями.

Зміст їх, за В.Гнатюком, — “се переважно всякі алюзії, жарти і дотинки дівчат до хлопців — деколи й навпаки” [1, 138]. Бувають гаївки двоякі: одні з окремими іграми — старші за походженням, але рідше вживані і другі — без ігор, молодші за походженням, зате значно численніші.

На думку В.Гнатюка, не можна ототожнювати гаївки з веснянками. Перші обіймають ширший цикл пісень, другі — вузьчий. “Веснянку співають в російській Україні цілу веспу, гаївку в нас (в Галичині) лише на великдень” [1, 139]. Крім того, вчений стверджує, що сама назва “гаївка” znana й уживана тільки в Галичині. Синонімічними термінами до даної назви є такі, як гаївка, гаїлка, гаїлака, ягілка, ягівка, маїлака та деякі інші.

Одними з визначників змісту й естетичного спрямування гаївок є лексичні особливості. У гаївках органічно поєднуються різні групи лексики, але основне стилістичне навантаження припадає на емоційно забарвлену лексику, тобто слова, “які виражають різні почуття, а також емоційні відтінки в оцінці явищ дійсності, осіб, подій та ін.” [2, 66].

У ході дослідження встановлено, що переважну більшість у межах емоційно-забарвленої лексики становлять слова, емоційність яких досягається засобами словотворення, зокрема, використанням суфіксів суб’єктивної оцінки, напр.: воротареньку, воротонька, дитяточко, зерняточко, хлопчики, стовгчики, дівонька, неділенька та ін. Як бачимо, народ активно утворює подібні лексеми як від іменників назв істот, так і неістот:

Ой Данчику, Білоданчику,

Поплинь, поплинь по Дунайчику... [3, 34]

або Христос воскрес, кумонько! [3, 33].

Аналогічні утворення можливі не лише від іменників, а й від інших частин мови (“а я, молоденька” або “та й красенько подякую, кавалеру”).

Помітною кількістю у гаївках представлені також слова, які є емоційними за своїм лексичним значенням і виражають позитивну чи негативну оцінку явищ і предметів дійсності або почуття й стан людини, напр.: милий, щирий, коханий, любий, чужий, злий, поганий; радісно, тяжко, сумно: любити, сумувати, дякувати та под.:

Бідна ж моя головонько,

Нещаслива годинонько!

Що я собі наробила,

Що-м Коструба не злюбила! [3, 33].

Сюди належать також іменники, що є назвами певних

почуттів такі, як сум, біда, журба, радість, любов, кохання та ін.:

Не з розкоші, но з біди
Загадає сі еден женити [3, 36].

Гаївки, як кращі зразки народнопоетичної творчості, нерідко насичені різними поетичними словами на зразок: рута-м'ята, коса-роса, сизокрилий, бідолиций та деякими іншими:

Приніс мене ворон кінь
До дівчини на спокій [3, 39].

Одним із способів емоційного забарвлення мови є вживання слів у переосмисленому значенні, як наприклад: прилетів замість приїхав, гайнути замість побігти, злупати замість спіймати, спокій замість смерть тощо:

Вставай, діду, паску їсти!
Наш дід підхватився
Та й до паски причелився! [3, 39].

Емоційне забарвлення слова дуже часто залежить від контексту і може змінюватися в різному словесному оточенні. Так, до позитивно забарвлених у мові належать лексеми зі значення пестливості, які у гаївках здебільшого вживають як іронічні, тобто набувають негативного забарвлення. Специфіка іронії якраз і полягає в тому, що гарне уявляється як погане, позитивне — як негативне і навпаки:

А ви, парубоньки, робити,
А ви, дівоньки, лежити.
А ви, парубоньки, до плюю,
А ви, дівоньки, до строю [3, 36].

Іноколи емоційного забарвлення в контексті набувають стилістично нейтральні слова:

Дівки ноги помили,
Хлопці юшку випили [3, 39].

Крім емоційно забарвленої, у гаївках виявлено чимало специфічно побутової лексики. Вона охоплює слова, що означають назви їжі, одягу, предметів господарства тощо: спідничина, сорочина, пиво, мед, хліб, піріжки, подушка, перина, колесо, човен та ін.

Оскільки виконуються гаївки на великдень, то переважають у них назви традиційних пасхальних страв таких, як: проскурка, паска, яйця, ковбаса, масло, сир, оцет, хрін:

А ми паску іззімо,
Тобі жони не дамо [3, 41].

Окремо можна виділити і групу професійно-виробничої лексики, до якої належать слова на позначення різних знарядь, матеріалів, процесів праці, дій, напр.: сокира, щп, камінь, пасти.

сіяти, копати:

А ви, парубоньки, до щіпа [3, 36]
 або Тупа ему сокира, сокира [3, 35]

Загалом, у гаївках помітно використовуються слова, що належать до стійкої лексики і характеризуються загальнонародним значенням, тобто відомі й зрозумілі кожному носієві мови. Стійкість таких слів обумовлюється насамперед життєвою необхідністю означуваних ними понять. Представлений стійкий шар лексики назвами людей за родинними стосунками: матінка, брат, жона ("іде, їде его брат"), назвами частин тіла: голова, брови, очі ("бідна ж моя головонько"), назвами рослин: мак, калина, кропива, барвінок ("а ми просо сіяли, сіяли"), назвами тварин і птахів: гуси, горобчик-шпачок, кінь, вівиці ("ти, зозуленько дїбрївна"), назвами приміщень: комора, хлів, ворота ("а закуй же си в коморі"), назвами понять і явищ природи: вітер, вода, сонце, гора ("Лежи, най ти вітер душев гонить"), а також назвами одягу, їжі, знарядь праці тощо.

Окремі з цих назв у гаївках набувають символічного значення. Прикладами таких образів-символів є назви рослин, тварин, ітахів, напр.: зозуля, кінь, дуб, калина та деякі ін.

Оскільки головні дійові особи гаївок — це люди зі своїми вадами, вдачею, особливостями поведінки, то багато зустрічаємо тут особових назв як загальних, так і власних: дївчина, хлопець, панна, мазур, воротар, кумонька, кавалер, товаришка, Зельман, Зельманова, Роман, Галя, Ярина та ін.

Роман зілля копає, копає

Та й сам его не знає, не знає [3, 37].

Мова гаївок вражає також синонімічним багатством, напр.: смерть і спокій, спочинок; розстогнався і розболівся, зілля і корінь, прийшов і прилетів, принесло, здіждати і дочекатися та под.:

Нехай она замуж їде,

Она мене не здіжде [3, 38].

Збираючи фольклор. В. Гнатюк був не безстороннім спотерігачем народного життя, а намагався довести, що Угорська Русь ще жива, що вона не втратила характерологічних ознак українського народу. Звідси його прагнення якнайповніше передати народнорозмовну мову русинів. Очевидно, цим пояснюється помітна кількість різноманітних діалектизмів у гаївках, напр.: будлячки, красний, злощїсто, інчий, его, ему, третю, виділі-смо та ін.:

Ци не виділі-сте мого Кострубонька [3, 33]

або:

Привезе ми дївчину

Красною, лішую,
Як ось ся [3,35].

Проведені спостереження, безперечно, є частковими, а з огляду на мовну специфіку вміщених у даній збірці матеріалів народні пісні ще потребують спеціального і ґрунтовного вивчення. Проте навіть таке часткове дослідження є свідченням того, що гаївки, зібрані В. М. Гнатюком наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., стали вагомим внеском у скарбницю фольклористичних надбань україністики. Своєрідність їх тематики, характер і специфіка народнопоетичної мови і сьогодні становлять значний науковий інтерес, не втрачають пізнавального значення і художньо-естетичної цінності.

Література:

1. Гнатюк В.М. Вибрані статті про народну творчість. –К: Наукова думка, 1966. – 245 с
2. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. – Ч.1. –К: Вища школа, 1972. – 402 с.
3. Українські народні пісні в записах Володимира Гнатюка. К.. Музична Україна, 1971. - 323 с

Стефанія ПАНЦЬО (Тернопіль)

Особливості іменникового словотвору в лемківському говорі

Володимир Гнатюк - один із тих учених, хто не лише долучився до збору й фіксації фольклорно-етнографічного матеріалу західної етнографічної групи українського народу - лемків, а й відлукнувся стосовно самих лемків і їх говору. Наукові праці Володимира Гнатюка про цей говір української мови засвідчують погляди вченого на рідну мову не лише як на засіб культурного удосконалення народу, а і як форму народнорозмовної мови.

Зафіксовані друкованими джерелами, у тому числі й фольклорно-етнографічними записами В. Гнатюка, лемківські похідні структури стали предметом нашого дослідження. Діалектологи зазначають, що вивчення діалектного словотвору вимагає найпильнішої уваги, оскільки воно сприяє поглибленому